

Bartoněk, Antonín

Pádový systém v mykénštině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1987, vol. 36, iss. E32, pp. 121-126

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109096>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ANTONÍN BARTONĚK

PÁDOVÝ SYSTÉM V MYKÉNŠTINĚ

Pod zkreslující rouškou slabičného lineárního písma B jsou namnoze setřeny rozdíly v pádovém zakončení řeckých jmen, takže konkrétní pádovou funkci lze často určit pouze z kontextové souvislosti a bezpečné stanovení fonetického znění pádové koncovky je někdy vůbec zcela nemožné. Zatímco např. klasické řecké alfabetské *elaiā* má doloženo 8 graficky i foneticky rozlišitelných pádových koncovek (*doulos* dokonce 11 a *poimēn* celkem 10), podařilo se zatím u ženských *ā*-kmenů v mykénštině bezpečně rozlišit pouze 5 různých grafických zakončení, u mužských *ō*-kmenů nejvýše 4 a u kmenů 3. deklinace maximálně 6. Tato nepříznivá situace většinou nevádí při interpretaci textů, neboť z kontextového hlediska bylo zřejmě lineární písmo B s to dostatečně plnit poměrně nenáročné komunikativní úkoly, které se od něho vzhledem k schematicnosti zaznamenávaných textů očekávaly. Pro přesnější morfologický rozbor jazyka, který se pod těmito texty skrýval, však grafická praxe lineárního písma B rozhodně nestačí. Jsme totiž dnes nejen neschopni s dostatečnou přesností foneticky analyzovat přesné znění pádových koncovek, ale nejsme s to ani se zcela definitivní platností stanovit, jak vyhlížel mykénský pádový systém a kolik vlastně obsahoval paradigmatických pádů.

Tam, kde nic nenapovídá sama mykénská řečtina, mohou nám ovšem napomoci podpůrné úvahy z okruhu srovnávací indoevropéistiky i z rozboru vlastního řeckého vývoje. Indoevropská paradigmatika pracuje tradičně s výchozím počtem 8 jmenných pádů, tak jak jsou doloženy v sanskrtu (tři pády „gramatické“: nom., akuz., gen., k nimž se druží vok. jako pád zvolací; a čtyři pády místní: dat., abl., lok. a instr.).

Tento výčet má některá omezení — zejména neúplnou pádovou diferenciaci v duálu (maximálně tři pády: nom.-akuz.-vok., gen.-lok., dat.-instr.-abl.) i v plurálu (nom.-vok.; chybí ablativ jako samostatná paradigmatická jednotka) a u neuter (nom.-akuz.-vok.).

V alfabetské řečtině je naproti tomu paradigmaticky rozvinuto jen pět pádů: nom., gen., dat., akuz. a vok. Objevují se tu však i náznaky existence

některých dalších pádových formací (srov. zvl. Schwyzer 1939, 549 a násl.):

a) V některých řeckých dialektech (v boiótštině, elejštině, v sz. dialekttech, v jz. Thessalii, převážně i v Arkadii a porůznu zřejmě i na Kypru) je u 2. a 1. deklinace doložen dat. sg. s krátkými diftongy *-oi*, resp. *-ai*, které se hodnotí jako pokračování ie. lokativu. Jde tu o projev pádového synkretismu mezi dativem a lokativem s vítězstvím, nebo aspoň dočasnou predominancí lokativu, zatímco se v ostatních řeckých dialekttech naopak prosadil v obdobné situaci dativ.

b) Ojedinelé zbytky lokativů na *-oi*, resp. *-ei*, jsou u 2. deklinace doloženy v tvarech typu *oikoi* (i *oikei*) „doma“, *Isthmoi* „na Isthmu“ apod.

c) Zbytky lokativního *-oi* i *-ei*, stejně jako instrumentálního *-ā*, *-ō*, *-ē* se objevují v celé řadě řeckých adverbii (např. *poi* „kam“, *ekei* „tam“, *hōde* „takto“, *lathrā* „tajně“, *pantē* „všude“), ba i přímo v pravidelných adjektivních adverbiih na *-ōs*, odvozených od adjektiv (např. *kakōs* „špatně“).

d) V celé řecké jazykové oblasti plnilo v 1. tis. př. n. l. někdejší lokativní *-i* funkci dativní přípony u jmen 3. deklinace; původní ie. dativní *-ei* se tu objevuje jen příležitostně, zejména v kompozitech typu *Diweiphilos*. Proces splývání mezi oběma pády byl zřejmě již v té době uzavřen.

e) V archaické epické řečtině, zvl. u Homéra, je doložen sufix *-phi* jakožto pokračování ie. *-bhi/-bhis*, a to v platnosti singulární i plurální a ve funkci instrumentální, ablativní i lokativní, řidčeji genitivní nebo dativní, často po předložce. Jev se zpravidla hodnotí jako casus obliquus par excellence, vzniklý z ie. zdroje, u Homéra už bez jednotné specifikace a mnohdy tu užívaný čistě z metrických důvodů.

f) Údajné ablativní *-ō* (z předpokládaného ie. *-ōt*) v delfském *tou woikō* lze spíše vysvětlit jako projev nedůsledné „otevřené“ grafiky staženého genitivního *o+o* vedle „zavřené“ grafiky v předchozím členu *tou*.

Na základě rozboru uvedených jevů se již před rozluštěním lineárního písma B zpravidla soudilo, že pádový systém rané řečtiny byl bohatší než systém řečtiny klasické.

Rozluštění mykénské pisma tuto představu výrazně posílilo. Stalo se tak zejména na základě následujících zjištění a lingvistických úvah:

1. V mykénských textech byly odkryty desítky dokladů grafického zakončení *-pi*, jež se foneticky interpretuje jako koncové *-phi*, odpovídající homérskému *-phi*. Přitom má však tato koncovka v mykénštině podstatně užší akční radius než u Homéra: objevuje se zřejmě pouze v plurální platnosti a plní převážně instrumentální funkci (vedle lokativních nebo ablativních, jak o tom bude ihned řeč). Formace s *-pi* má charakter paradigmatického pádu a figuruje v plurálních paradigmatech jmen 1. (*-a-pi*) a 3. (*-pi*) deklinace; u jmen 2. deklinace se vyskytuje jen ojedinelé, neboť zde plní funkci instrumentálu plurálu formy končící na *-o* a skrývající pravděpodobně fonetickou hodnotu *-ōis* (obdobná distribuce obou sufixových formací je známa i z indoiráňštiny, baltštiny a slovanské jazykové oblasti); jen ojedinelé jsou tu doloženy sekundární analogické tvary na *-o-pi* (= *o/i/phi*).

2. Jak jsme už naznačili, nelze všechny doklady mykénských výrazů končících na *-pi* interpretovat jako instrumentály. Týká se to především celé řady místních jmen, jejichž tvarům končícím na *-pi* Ventris a Chadwick zpočátku jednoznačně přiřítali lokativní význam (viz zvl. 1973, 403).

Protože však lokativní plurálové funkce principiálně plní v mykénštině plurálové tvary zakončené u 1. a 2. deklinace na -a-i (= *āhi*), resp. -o-i (= *oihi*) nebo u 3. deklinace na -si (nominálně jde o dativy plurálu, ale od původu jsou to ie. lokativy), začalo se pro tvary s -pi hledat jiné funkční vysvětlení. Poukázvalo se zejména na to, že dativně-lokativní tvary na -a-i, -si nikdy nealternují s tvary na -a-pi, -pi, a že tedy jde o formace funkčně rozdílné (např. v případě toponym po-ra-i a po-ra-pi nebo pa-ki-ja-si a pa-ki-ja-pi). Vzhledem k tomu zároveň, že se instrumentální význam nejevil u místních jmen jako smysluplný, silily již od r. 1955 hlasy, hledající pod mykénštinými formami zakončenými na -pi ablativní funkci. Tuto tezi rozpracoval Ilievski v hypotézu o instrumentálně-ablativním pádovém synkretismu v mykénštině řečtině (1960, a zvl. 1971) — s odkazem na obdobný vývoj v latině. V této své radikální podobě neziskala Ilievského hypotéza mnoho příznivců; tradičně přijímané raně řecké splynutí ablativu s genitivem je založeno na příliš hlubokých základech, než aby bylo možno mykénštinu, syntakticky zcela nedostatečně doloženou, plně z tohoto řeckého vývoje vyvázat (MORPURGO 1984; arkadské vazby předložek *ek* a *apu* s dat. by ovšem mohly ukazovat shora uvedeným směrem [ILIEVSKI 1971, 114; MORESCHINI QUATTORDIO 1971]). Možnost ablativní interpretace toponym na -pi otvírá však v každém případě velmi zajímavé možnosti. Otázkou jen zůstává, zda lze tímto způsobem vyložit všech 75 doložených toponym na -pi. Chadwick, který Ilievského hypotézu rovněž přijímá alespoň v její toponymické verzi (VENTRIS—CHADWICK 1973, 404), o tom vyslovuje pochybnosti, pokládá však mykénštinu za přechodné stadium, kdy *-phi* zůstalo v ablativním smyslu omezeno na toponyma a uchovalo se pouze v snížené míře, podobně jako je tomu s latinskými lokativy.

3. Do jaké míry byl v mykénštině doložen instrumentál i v jednotném čísle, nelze zcela definitivně rozhodnout, protože předpokládaná instrumentální koncovka -ā, -ō, -ē nám pod grafickým zakončením -a, -o, -e splývá jak s dativním -āi (< *ā-ei*; 1. dekl.), -ōi (< *o-ei*; 2. dekl.), -ei (= *ei*; 3. dekl.), tak i s lokativním -ai (< *ā-i*; 1. dekl.) nebo -oi (< *o-i*; 2. dekl.). S ohledem na předpokládanou pádovou paralelitu mezi singulárem a plurálem (tu častěji narušuje pádové splývání v plurálu nežli v singuláru) kloní se dnes většina autorů k závěru o existenci instrumentálu jakožto paradigmatického mykénštině pádu v čísle množném i jednotném. Za konkrétní doklady instrumentálu singuláru v ablativní funkci se například pokládají s-kmenová toponyma typu *ti-mi-to a-ke-e Thimistos age(h)ē* „z Th. . .“, doloženého na tabulce PY Jn 829 spolu s plurálním instrumentálně-ablativním *pa-ki-ja-pi Sphagiāmphī* „ze Sph. . .“ — v protikladu k s-kmenovému lokativnímu *e-ra-te-i Elate(h)i* „v E.“, doloženému na tabulce PY Cn 608 spolu s plurálním dativně-lokativním *pa-ki-ja-si Sphagiānsi* ve Sph. . .“. Jakožto nejpravděpodobnější koncovky uvádíme pro instrumentál v jednotlivých deklinacích následující fonetické hodnoty:

	1. dekl.	2. dekl.	3. dekl.
Instr. sing.	-a (= -ā)	-o (= -ō)	-e (= -ē)
Instr. plur.	-a-pi (= -āphi)	-o (= -ōis)	-phi (= -phī)
		zř. -o-pi (= -o[i]phi)	

4. Naproti tomu není dosud zcela jednotný názor na případný paradigmatický charakter mykénského lokativu. V singuláru nelze u 1. a 2. deklinace bezpečně prokázat, že se pod grafickým zakončením *-a*, *-o* opravdu skrývaly dvě funkčně plně rozlišitelné koncovky, totiž jednak dativní *-āi*, *-ōi* a jednak lokativní *-ai*, *-oi*. Jak už bylo řečeno, v alfabetické řečtině jsou doloženy obě formace, ale většinou pouze výběrově, tj. v konkrétních řeckých dialektech se zřetelně prosadila, nebo aspoň s převahou prosazovala, vždy pouze jedna z nich. V mykénské době mohly sice oba pády existovat vedle sebe ještě ve své plné paradigmatické platnosti (LEJEUNE 1969 = 1972, 263), avšak vzhledem k tomu, že u jmen 3. deklinace je v mykénštině doloženo lokativní *-i* vedle dativního *-ei* bez výraznějšího významového rozlišení (*-i* se prosazuje především u *s*-kmenů a je všeobecně častější v Mykénách), je asi třeba spíše pokládat mykénský dativ singuláru spolu s lokativem singuláru za jediný paradigmatický pád. Ostatně i v plurálu plní obdobné funkce trojjediná pádová formace *-a-i* (= *-āhi* < *-āsi* < *-āsu*), *-o-i* (= *-oihi* < *-oisi* < *-oisu*), *-si* (= *-si* < *-su*), jež je od původu zakončením lokativu plurálu.

Nevyřešena ovšem zůstává fonetická hodnota onoho singulárního dativně-lokativního grafického zakončení. Skutečnost, že v arkadštině, která se pokládá za dialekt nejbližší mykénské řečtině, je zejména v oblastech neovlivněných pozdějšími dórskými vlivy převážně doloženo v dat.-lok. 1. a 2. deklinace lokativní *-ai*, *-oi*, připouští pro mykénštinu v podstatě dvě možnosti: buďto se tu již tehdy prosadilo lokativní *-ai*, *-oi* (jehož pokračováním je arkadské, resp. kyperské *-ai*, *-oi*), anebo tu ještě žila paralelně vedle sebe bez jakéhokoli funkčního rozdílu obě pádová zakončení, podobně jako tomu bylo v mykénštině s koncovkami *-ei/i* u 3. deklinace. Za nepravděpodobné naopak pokládáme, že by se byly v mykénštině plně prosadily dlouhé dativní diftongy *-āi*, *-ōi*. V každém případě šlo tedy asi v případě mykénského dativu-lokativu o jediný paradigmatický pád, zahrnující do sebe jak funkce dativní, tak i lokativní, a to s následujícími fonetickými hodnotami:

	1. dekl.	2. dekl.	3. dekl.
Dat./lok. sing.	-a (= <i>-ai/āi</i>)	-o (= <i>-oi/-ōi</i>)	-e (= <i>-ei</i>) nebo <i>-i</i> (= <i>-i</i>)
Dat./lok. plur.	-a-i (= <i>-āhi</i>)	-o-i (= <i>-oihi</i>)	-si (= <i>-si</i>)

5. Mimo schémata uvedená sub 3 a 4 jsou v mykénštině doloženy i některé izolované pádové formy, jako např. výraz *di-da-ka-re didaskalei*, vykládaný jako *e*-ový lokativ od *didaskalos* „učitel“, ve významu „u učitele, ve škole“.

6. Vokativ není v mykénštině vzhledem k charakteru textů doložen, jeho existenci v mykénské řečtině je však nutno předpokládat.

Z předchozího rozboru vyplývá, že pro mykénštinu je třeba uznávat pádový systém o šesti členech (nominativ, genitiv, dativ-lokativ, akuzativ, vokativ, instrumentál-ablativ). Tento výčet se ovšem týká jen maskulin a feminin v singuláru; u maskulin a feminin v plurálu se počet snižuje na pět (nom.-vok., gen., dat.-lok., akuz., instr.-abl.), u neuter v singuláru

i plurálu na čtyři (nom.-akuz.-vok., gen., dat.-lok., instr.-abl.). Mykénský duál měl pravděpodobně jen dvě základní duálové formy podobně jako alfabetická řečtina (nom.-akuz.-vok., gen.-dat.-lok.), kdežto v instrumentálu se zřejmě používalo tvarů s plurálovým -pi: du-wo-u-pi *dwouphi* (instr. od číslovky „dvě“).

Mykénština se tedy jeví jako vývojové stadium řečtiny s bohatším pádovým systémem než alfabetická řečtina, ale přitom se systémem jednodušším, než byl východoindoevropský typ se 7 či 8 pády. Ve světle nejnovějších poznatků o genezi ie. pádů, jež nepředpokládají paradigmatické rozvinutí osmipádového systému na celém předmigračním (nebo raně migračním) indoevropském území (ERHART 1982, 99 a násl.), není přitom vyloučeno, že mykénský stav představuje vůbec nejstarší paradigmaticky fixované stadium ve vývoji řecké deklinační morfologie.

L I T E R A T U R A

- BARTONĚK, A. 1965: Nástin elementárního mykénského hláskosloví a tvarosloví, SPFFBU E 10, 1965, 29 a násl.
- DORIA, M. 1968: Strumentali, ablativi e dativi plurali in miceneo, Atti e memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia, Roma 1967 (1968), Vol. 2, 764—780.
- ERHART, A. 1982: Indoevropské jazyky, Praha 1982.
- CHANTRAINE, P. 1961: Morphologie historique du grec², Paris 1961.
- ILIEVSKI, P. 1961: Ablativot, instrumentalot i lokativot vo najstarite grčki textovi, Skopje 1961.
- ILIEVSKI, P. 1971: Il sincretismo dei casi in miceneo, SMEA 12, 1971, 88—116.
- LEJEUNE, M. 1969 = 1972: L'instrumental pluriel thématique, Revue de Philologie 42, 1969, 219—229 (Mémoires de philologie mycénienne, sér. 3, 255—266, Roma 1972).
- MORESCHINI QUATTORDIO, A. 1971: Il sincretismo dei casi in miceneo e in arcaico-cipriota, Studi e saggi linguistici 11, 1971, 69—88.
- MORPURGO, A. 1960: Il genitivo miceneo e il sincretismo dei casi, Rendiconti della Classe di Scienze Morali etc., Accademia Nazionale dei Lincei, Ser. 8, 15, str. 33 až 61.
- MORPURGO-DAVIES, A. 1966: An Instrumental-Ablative in Mycenaean?, Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies, Cambridge 1965 (1966), 191—202.
- MORPURGO-DAVIES, A. 1985: Mycenaean and Greek Language; Linear B: a 1984 Survey, Louvain-la Neuve 1985, 75—125 (Bibliothèque des cahiers de l'Institut de linguistique de Louvain, No. 26).
- PANAGL, O. 1983: Zum Synkretismus von Dativ und Lokativ Singular der s-Stämme im Mykenischen, Res Mycenaee, Akten des VII. Intern. Mykenologischen Colloquiums in Nürnberg 1981, Göttingen 1983, 367—373.
- RISCH, E. 1959: Frühgeschichte der griechischen Sprache, Museum Helveticum 16, 1959, 215—227.
- RISCH, E. 1980: Betrachtungen zur indogermanischen Nominalflexion, Wege zur Universalien-Forschung, Festschrift Hans-Jacob-Seiler, Tübingen 1980, 259—267.
- RIX, H. 1976: Historische Grammatik des Griechischen, Darmstadt 1976.
- RUIJGH, C. J. 1967: Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien, Amsterdam 1967.
- RUIJGH, C. J. 1979: La morphologie du grec, SMEA 20, 1979, 69—89.
- VENTRIS, M.—CHADWICK, J. 1973: Documents in Mycenaean Greek², Cambridge 1973.
- SCHWYZER, E. 1939: Griechische Grammatik, München 1939.
- VILLAR, F. 1981: Dativo y locativo en el singular de la flexión nominal indoeuropea, Salamanca 1981.
- WATHELET, P. 1970: Les traits éoliens dans la langue de l'épopée grecque, Roma 1970.

THE MYCENAEAN CASE SYSTEM

The development of the early Greek case system was determined by a series of syncretic processes, the number of Mycenaean cases varying — according to different scholars — from five (nom., gen.-abl., dat.-loc.-instr., acc., voc.) to seven (nom., gen./-abl./, dat., acc., voc., loc., instr./-abl./). In the author's opinion a six-case system seems to be more probable, lacking already a distinct difference between genitive and ablative, as well as dative and locative, but still disposing of a distinct instrumental case both in singular and plural (which displayed a secondary ablatival sense with place names): nom., gen.-abl., dat.-loc., acc., voc., instr./abl.